NEOFIT CRITEANUL, MITROPOLITUL UNGROVLAHIEI. UN GREC MAI ROMÂN DECÎT ROMÂNII

DRD. CRISTINA CREȚU
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi
cristina_m_radulescu@yahoo.com

Abstract: Neofit the Cretan spent almost his entire life in Valachia, where he came as a teacher for Constantin Mavrocordat's children, his name entering the long list of Greek monks waiting to receive a title in this country. His ascent is very rapid as he benefits from the lord's total support, which deeply appreciates his high culture and interferes to promote him metropolitan of Mirele Lichiei, and then metropolitan of Valachia, from 1738 until 1753. Even though he was Greek, his actions served the people' interests and his initiatives and dedication made him become more Romanian than the Romanians. He also has an essential role in the process of introducing Romanian language into church, as many books are printed into Romanian during his time. Cultivated, practical and very active, he is no less a stimulating voice to his parishioners, his actions taking sometimes the form of social reforms.
Keywords: church, culture, sermon books, printing, reform.

1. De la statutul de dascăl şi arhiereu titular, la cel de mitropolit al Ţării Româneşti

Neofit Criteanul sau Cretanul, sau Neofit de la Crit, sau „Creticos" se naşte în 1690, în insula Creta, de unde şi toate apelativele mai sus menţionate, însă aproape întreaga viaţă şi-o petrece în Ţara Românească, venit aici cînd era ieromonah, adus ca dascăl al copiilor domnitorului Constantin Mavrocordat. Acest statut îi dă dreptul să figureze, totodată, în lista lungă a arhiereilor greci din secolul al XVIII-lea, care aşteptau primirea unui titlu în Ţările Române. Ascensiunea lui în funcţii este rapidă, Neofit beneficiind de sprijinul important al domnitorului care, convins fiind de cultura aleasă a ieromonahului şi intenţionînd să-l răsplătească pentru erudiţia împărtăşită beizadelelor, intervine pentru a-l promova ca mitropolit titular al Mirelor Lichiei, hirotonit la 27 ianuarie 1737[1].

Să ne oprim puţin asupra acestui statut de arhiereu titular, destul de controversat la momentul respectiv, întrucît se pare că implica doar un titlu, nu

[1] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2 (secolele XVII şi XVIII), Ediţia a II-a, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1994, p. 323. Vezi datele şi în Mircea Păcurariu, *Dicţionarul teologilor români*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996.

BDD-A19571 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

însă şi obligaţii. Patriarhii din Constantinopol trimiteau cu (prea) mare uşurinţă călugări în Ţara Românească, pe care mitropolitul să-i numească arhierei titulari[2]. Vorbim aici de o invazie a călugărilor greci şi de slăbiciunea mitropoliţilor români, care-i acceptau o perioadă îndelungată sau, de cele mai multe ori, pentru toată viaţa. Fiind hirotonisiţi pe numele unor eparhii de mult apuse, se pare că, în ciuda jurământului pe care-l depuneau[3], aceşti arhierei aveau mai multe avantaje, dar aproape deloc obligaţii şi îndatoriri, aşa că erau catalogaţi „streini de ţară şi cu inima şi cu limba"[4]. Sprijinul pe care Patriarhia îl găseşte în Mitropolia Ungrovlahiei, concretizat în suma anuală trimisă, mila domnească, fonduri pentru acoperirea de datorii[5], titlurile acordate de Mitropolie grecilor trimişi aici, este, am putea spune, necondiţionat, mai ales că, pe lîngă toate aceste înlesniri, Patriarhia îşi asigură şi alte profituri, mai ales prin sumele importante obţinute pentru acordarea vreunui ecdos, binecuvîntarea patriarhului pentru succedarea unui episcop la rangul de mitropolit. Prin urmare, se constată două direcţii contradictorii, dar explicabile: pe de o parte, conturarea unei generale aversiuni faţă de invazia şi pretenţiile grecilor, însă, pe de altă parte, infiltrarea spiritului grec, în sensul lui bun, prin dascălii greci aduşi la curte, înfiinţarea de şcoli şi de tipografii şi reorganizarea lor sub influenţa pozitivă a unor patriarhi ca Dositei şi Hrisant Notara, publicaţiile greceşti[6], oamenii învăţaţi din preajma domnitorilor, solemnitatea discursurilor[7] etc., deci modelarea culturii noastre prin prisma etalonului grec.

Date fiind condiţiile schiţate mai sus, o aversiune faţă de Neofit Criteanul, grec

---

[2] Pe lîngă aceştia, mai veneau în Ţara Românească, după milă, episcopi şi mitropoliţi care aveau eparhii reale, precum şi alţii maziliţi care se stabileau în Bucureşti (G. M. Ionescu, *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei*, vol. II, 1708-1787, Stabilimentul Grafic Albert Baer, Bucureşti, 1914, p. 56), toţi trimişi de Patriarhi, astfel încît în secolul al XVII-lea se formase deja o ostilitate generală faţă de greci. De aici, şi măsurile lui Leon-Vodă sau revolta făţişă a mitropolitului Ungrovlahiei, Teodosie, în 1668.

[3] G. M. Ionescu, *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei*, vol. II, 1708-1787, Stabilimentul Grafic Albert Baer, Bucureşti, 1914, p.83. Întrucît eparhia dispăruse de mult, jurământul „...să le păzesc neschimbate întru toate eparhia mea" ar fi fost „anticanonic pentru Patriarhie şi nul şi neavenit pentru Mitropolia Ungrovlahiei. Aşadar Arhiereul grec nu erà prin nimic legat nici de ţara care-l adăposteà, nici de biserica care-l hrănià."

[4] *Ibidem*.

[5] Alexandru Elian, *Bizanţul, Biserica şi cultura românească*, Editura Trinitas, Iaşi, 2003, p. 177: o astfel de solicitare pentru acoperirea de datorii e adresată, în 1739-1740, de patriarhul ecumenic Neofit VI chiar lui Neofit, acum mitropolit al Ungrovlahiei. Se cere ajutor „pentru Marea Biserică împovărată de o datorie de 850 pungi. Apelul se adresa în primul rînd clerului, dar ajutorul era bine primit şi de la mireni, în frunte cu domnul ţării".

[6] N. Iorga, în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, Vol. I, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1969, p. 55-57, consemnează patru categorii de publicaţii greceşti, între 1688-1716, sub Brîncoveanu: cărţi care să ghideze preoţii, altele care luptă împotriva ereticilor, publicaţii instructive şi tipărituri „în legătură cu ţara sau cu familia domnitoare în Bucureşti".

[7] *Ibidem*, p. 348: vorbeşte de modelul grec în discursurile vremii, de o „elocvenţă religioasă în limbă străină pe pămînt românesc", oferind ca exemplu pe Macarie Maridakis, la curtea lui Constantin Mavrocordat, talentul lui Antim, sau discursurile lui Nicolae Maurocides şi Silvestru de Antiohia, la Iaşi.

BDD-A19571 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

şi el, n-ar fi nejustificată, nu însă şi îndreptăţită. Iată şi de ce: proaspătul mitropolit titular al Mirelor Lichiei este străin de limbă, dar putem spune că nu şi de ţară, întrucît acţiunile lui, ca dascăl, dar mai ales ca mitropolit al Ungrovlahiei, sunt în interesul ţării şi al oamenilor şi, în cazul său, jurămîntul gol al arhiereilor îşi găseşte într-adevăr expresie în măsurile luate şi vehemenţa cu care le vrea aplicate. În plus, majoritatea publicaţiilor pe care le-am consultat în legătură cu activitatea acestui mitropolit, nu numai că îi acordă un loc aparte între alţi mitropoliţi şi eruditi ai vremii, dar, în prezentarea lui, e nelipsită formula „deşi grec...". Iată-l, aşadar, făcînd notă discordantă, încadrat fiind în altă categorie faţă de confraţii săi, adoptat şi devenit, pe bună dreptate, român.

2. Un grec *devenit* român

Nu puţine erau calităţile şi iniţiativele ce se pretindeau unui mitropolit instalat în scaunul Ungrovlahiei, însă nu multe şi prea puţin optimiste erau expectanţele în legătură cu desemnaţii greci. De aceea, numirea lui Neofit ca mitropolit, petrecută altfel decît după tiparele obişnuite, necesită o nuanţare. Poate că prin avantajul de a fi protejat de domn[8] şi propulsat de acesta îşi obţine rangul respectiv şi poate că micile strategii adoptate îl etichetează ca un grec profitor, însă, dacă privim dincolo de aceste aspecte, fără a le ignora, întrezărim motivele care susţin numirea sa şi-l fac potrivit pentru cinstea acordată. Ceea ce-l recomandă, mai presus de toate, este cultura sa aleasă, pentru care îşi capătă admiraţia cuvenită. De exemplu, în lista de „oameni însemnaţi" a lui Chesarie Daponte, redată de Constantin Erbiceanu[9], în categoria arhiereilor, apare „Neofit Criticul" sprijinit de domn să devină mitropolit al Ungrovlahiei, însă „însemnat prin erudiţiune". De asemenea, N. Iorga[10] relevă cultura şi „educaţia excelentă" dată copiilor de domnitor, Alexandru Elian îl cataloghează ca „o figură de mare relief"[11], apreciindu-i acţiunile, Mircea Păcurariu

[8] Domnitorul Constantin Mavrocordat, „deşi grec", nu era lipsit nici el de calităţi, dovadă reformele sale, mai ales cele culturale, enumerate de Constantin Erbiceanu în *Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Editura Cronicar, Bucureşti, 2003, p. 315: înfrumuseţarea oraşului, reformarea locaşurilor sfinte pentru „studiul învăţăturilor divine şi pentru coregiarea vieţei", „scólele tinerilor pentru ornarea cu învăţăturile umanióre". Voievodul ar corespunde astfel, spune autorul, modelului de „bărbat politic" indicat de Plutarh în *Preceptele politice*. Despre reformele domnitorului vezi şi I. Minea, *Reforma lui Constantin Mavrocordat. Generalităţi şi păreri vechi*, în „Cercetări Istorice", II-III, 1926-1927, p. 238.

[9] Chesarie Daponte, *Catalogul istoric a ómenilor însemnaţi din seculul XVIII, dintre carii marea majoritate aŭ trăit în ţările Române Valahia şi Moldova*, în Erbiceanu, *op. cit.*, p. 113: „Neofit Criticul, din al Mirelor şi profesor al Beizadelilor Domnuluĭ meŭ Constantin Vodă, prin mijlocirea luĭ a devenit al Ungro-Vlahiei, însemnat prin erudiţiune".

[10] N. Iorga, *op. cit.*, p. 361.

[11] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 177.

BDD-A19571 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

îl arată ca „bun cărturar" şi „vrednic urmaş al lui Antim"[12] şi chiar tonul deloc părtinitor al lui G. M. Ionescu îl clasează, „deşi grec", ca „un mitropolit dintre cei mai buni"[13] etc.

Neofit devine mitropolit după moartea lui Ştefan II, însă nu prin alegerea soborului Ţării Româneşti, cum era obiceiul, ci printr-un transfer intermediat de domnul Constantin Mavrocordat. Deşi această acţiune poate fi luată ca o strategie[14] pentru a asigura obţinerea rangului de mitropolit fără alte obiecţii sau ca un efect al politicii de atunci[15], se pare, totuşi, că există şi în această privinţă un precedent: primul caz de strămutare la scaunul mitropolitan fiind al lui Mitrofan, în 1718[16]. Protejat de domn şi credincios acestuia înseamnă, în acest caz, un om cultivat, de încredere, susţinător al măsurilor şi reformelor, în special al celor de ordin cultural. Noul mitropolit „a luat păstoria scaunului Ungrovlahiei în 7 d<ni> ale lui

[12] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2 (secolele XVII şi XVIII), Ediţia a II-a, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1994, p. 327.

[13] G. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 331.

[14] *Ibidem*, p. 202-203: „numai să-l transfere de la arhiepiscopia fictivă a Mirelor, la cea reală şi plină de avuţii a Ungrovlahiei (...) căci dacă l'ar fi ales, Domnitorul avea teamă, să vede, să nu întîmpine opoziţie din partea soborului Ţării".

[15] *Ibidem*, p. 330: „tronurile ambelor ţări fiind ocupate de greci fanarioţi, urma ca şi arhiereii greci cari mişunau prin ţară, după *obişnuita milă* ori ca egumeni pe la mănăstiri, să rîvnească şi la ocuparea acestei înalte situaţii în Ungrovlahia". Nu altfel stau lucrurile în Moldova unde, în 1740, domnitorul Grigore al II-lea Ghica are un rol decisiv în alegerea ca mitropolit a lui Nichifor Sidis, într-un anumit context politic (vezi Ruxandra Moaşa Nazare, *Nichifor Sidis, Mitropolit al Moldovei (1740-1750)*, în „Analele Putnei", V, 2009, 1, Editura Mitropolit Iacov Putneanul, p. 208: „Domnul a urmărit să înlăture bănuielile de trădare ale Porţii de către el însuşi şi să se înconjoare de oameni credincioşi lui. Decizia de nesocotire a tradiţiei Bisericii moldovene a fost o soluţie politică adoptată sub presiunea momentului"). Nichifor Sidis a fost, de asemenea, un apropiat al lui Constantin Mavrocordat, susţinînd politica şi reformele acestuia, în a doua şi a treia domnie (1741-1743 şi 1748-1749). Trebuie să menţionăm că, după păstorirea lui Nichifor, înlăturat din funcţie din cauza încălcării angajamentului luat la înscăunare (care prevedea alegerea, în continuarea sa, a unuia din episcopii pămînteni), sinodul hotărăşte ca viitorii mitropoliţi ai Moldovei să nu mai fie străini, ferind, astfel, ţara de eventualele interese şi intrigi greceşti, mai ales că, aici, Patriarhul din Constantinopol nu trebuia decît înştiinţat de alegerea Mitropolitului. Vezi hotărîrea sinodului în N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, Ediţia a II-a, Vol. II, Editura Ministeriului de Culte, Bucureşti, 1930, p. 90: „din pămînteni să se aleagă Mitropolit sau episcop, iar strein niciodată să nu se priimească, nici să mai între altul strein la păstoria vreunui Scaun, cu mijlocire de bani, sau măcar şi fără bani, sau măcar cu prieteni, să-şi isprăvească împotriva pravilei şi obiceiului pămîntului". Situaţia este alta în Ţara Românească, unde grecii au în continuare acces la funcţii înalte: „Curentul românesc pornit din multele mănăstiri slobode ale Olteniei fusese biruit acolo, după alipirea din nou la trupul ţerii a celor cinci judeţe, stăpînite peste douăzeci de ani de către Austrieci. Pe cînd dincoace curentul românesc din slobodele mănăstiri bucovinene biruise, păstrînd pentru Români toate locurile de arhierei ale Moldovei" (N. Iorga, *op. cit.*, p. 91).

[16] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 177: „Sub raport canonic, Mitrofan este primul arhiereu titular care prin strămutare ajunge mitropolit al Ungrovlahiei. În aceeaşi situaţie se vor afla mai tîrziu mitropoliţii Neofit I şi Grigorie II, amîndoi mitropoliţi ai Mirelor, înainte de a deveni ai Ungrovlahiei."

BDD-A19571 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

Noemvrie, l<ea>t 7246 (=1738) (...) duminecă, la 7 ceasuri din zi”[17].

Oblăduirea voievodului îl ajută, însă nu-l pune în umbră pe noul mitropolit, acesta avîndu-şi iniţiativele sale deloc de neglijat. Influenţa lui Neofit şi strînsa legătură a Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia ies cel mai bine în evidenţă prin alegerile de arhierei titulari din timpul său. Cel puţin două cazuri sunt interesante aici. Un caz este strămutarea, la 18 august 1746, lui Matei Psaltul de la rangul de mitropolit al Libiei la cel de patriarh al Alexandriei, prin mijlocirea lui Constantin Mavrocordat. Întrucît strămutarea unui patriarh nu se putea face decît de către un egal, înseamnă că Mitropolia Ungrovlahiei se bucură de un înalt statut în Patriarhia ecumenică, astfel încît Neofit primeşte de la patriarhul ecumenic Paisie II ecdosul pentru învestirea, la Bucureşti, a lui Matei ca patriarh: „Am dat şi ecdosul nostru pentru voie către sfinţia Ta şi către ceilalţi confraţi ai noştri arhierei, ca să efectueze o asemenea înaintare Patriarhală”[18]. Alt caz este, în 1752, renunţarea episcopului Climent al Cervenului la episcopie (motivată prin multele îndatoriri ale funcţiei şi prin vîrsta sa înaintată), dar nu şi la arhierie, ceea ce face ca Neofit I, în calitate de epitrop al mitropolitului de Tîrnova (de care aparţinea respectiva eparhie), să numească alt titular, primind ecdosul de la Patriarhie[19]. Aceste acţiuni arată iniţiativa şi influenţa lui Neofit şi, chiar dacă ar putea fi calificate uneori ca favoritisme sau ca ascunzînd alte intenţii, ce ar caracteriza intrigile greceşti, nu e mai puţin adevărat că în această perioadă Mitropolia Ungrovlahiei se bucură de „un prestigiu nemaiîntîlnit în cadrele bisericii răsăritene”[20], statut la care participă din plin, prin mijloacele lui, mitropolitul Neofit.

Faptul că Neofit are propriile strategii şi intenţii reiese şi din consecvenţa cu care îşi urmăreşte planurile, chiar cînd domnitorul ţării, care îl ocrotea, este schimbat, mitropolitul reuşind să obţină încrederea şi chiar sprijinul noului domn. Astfel, în 1741-1743, cînd, prin intrigile lui Mihail Racoviţă, Constantin Mavrocordat este transferat în Moldova[21], Neofit nu-şi trădează principiile şi nu este deturnat din activitatea sa, ba chiar obţine, pentru prima dată, un privilegiu

[17] Tit Simedrea, *Tiparul bucureștean de carte bisericească în anii 1740-1750*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an LXXXIII (1965), nr. 9-10, p. 869.

[18] G. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 204. Autorul oferă, mai jos, o explicaţie pentru acest prestigiu acordat Mitropoliei Ungrovlahiei de Patriarhia ecumenică: „Motivul nu este greu de ghicit. Patriarhia din Alexandria faţă de celelalte Patriarhii din orientul ortodox, era destul de săracă şi deci ştia că dacă se va face «ridicarea prin strămutare» de către Mitropolitul Ungrovlahiei, se vor găsi destui boieri bogaţi şi evlavioşi şi desigur şi domnitorul prin stăruinţa căruia se căpătase acest scaun, ca să-l ajute pe Patriarh, fie cu «elei mosină» ori cu închinarea uneia sau mai multor mănăstiri la sus menţionata Patriarhie”.

[19] La p. 178, în *op. cit.*, Alexandru Elian consemnează, într-o notă de subsol, reacţia editorului *Condicii Sfinte*, Ghenadie Enăceanu, faţă de puterea de influenţă a lui Neofit: „şi se confirmă încă o dată că mitropolitul Neofit, cu mijloacele sale, forma pre toţi clericii şi viitorii episcopi şi mitropoliţi din dieceza Patriarhiei de Constantinopol. Făcea Valahia pe acele vremuri, minuni...”.

[20] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 179.

[21] Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 316, N. Iorga, *op. cit.*, vol. I, p. 376-377.

BDD-A19571 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

foarte important de la noul domn, anume dreptul de cenzură al bisericii asupra răspîndirii cărţilor[22], vizînd publicaţiile eretice, prin cartea domnească de la 3 decembrie 1741[23]. Acest drept, reînnoit în 1742 şi 1749, consolidează tipografia Mitropoliei[24] şi întăreşte eforturile şi interesul mitropolitului pentru tipărirea cărţilor bisericeşti, despre care vom vorbi în continuare. Mai mult, în 1765, tot Neofit este cel căruia i se dă dreptul de a confisca, de la negustori, cărți străine[25].

3. Iniţiative culturale: tipăriturile bisericeşti, învăţămîntul, şcolile

Neofit începuse reorganizarea tipografiei Mitropoliei, recuperînd piese din celelalte tipografii bucureştene, aducînd hîrtie şi unelte tipografice noi[26], iar cartea domnească obţinută nu face decît să impulsioneze activitatea de tipărire, punînd-o sub controlul deplin al mitropolitului[27]. Neofit nu neglijează nici aspectul material,

---

[22] Această măsură privilegia tipografiile eparhiale: „Se instituia atunci, pentru prima oară în Țările Române, într-o formă oficială, cenzura tiparului bisericesc, ceea ce însemna, de fapt, desființarea oricărei alte tipografii, în afara celor eparhiale" (Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *Carte şi tipar în societatea românească şi sud-est europeană (Secolele XVII-XIX)*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1985, p. 177).

[23] G. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 331: „De vreme ce după dumnezeieştile şi sfintele canoane, sufletele creştinilor din fieştecare eparhie sunt în mîinele Arhiereului, carele este hirotonisit la acea eparhie şi acel arhiereu are să dea seama la D-l Christos cel mai întîiu arhipăstor. Lîngă celelalte sunt şi cărţile sf. Soborniceşti, care cărţi sunt fintîni mîntuirei sufletului. Pentru aceia dar poruncim D-nia mea, că de acum înainte să nu se mai tipărească nici o carte bisericească, fără de ştirea şi blagoslovia arhiereului locului, după cum a fost şi vechiul obiceiu aici într'această ţară (...) Şi mai pre scurt, nimeni să n'aibă voe să mai tipărească cărţi bisericeşti fără numai Arhiereul locului carele are să dea seama pentru turma lui". G.M. Ionescu menţionează data de 10 decembrie, însă cartea domnească se păstrează în documente datată „1741 (7250) decembrie 3", după cum arată corpusul documentelor despre activitatea tipografică bucureşteană, oferit de Tit Simedrea, *op. cit*., p. 931. În acest amplu studiu se detaliază atît motivele care au dus la acest decret domnesc, cît şi implicaţiile sale. Interesat ca tipografia Mitropoliei să funcţioneze cît mai repede şi cu cel mai bun tipograf din Bucureşti, anume Stoica Iacovici, Mitropolitul nu iartă reţinerile acestuia şi nu-i va trece cu vederea greşelile (furtul de stampe pentru tipărit antimise), caterisindu-l şi afurisindu-i întreaga familie. Mai mult, pentru a-şi atinge scopul, Mitropolitul înţelege să reducă şi chiar să desființeze concurența celorlalte tipografii.

[24] Octavian Şchiau, *Cărturari şi cărți în spațiul românesc medieval*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 54.

[25] Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 96: „măsura era menită să oprească intrarea în Țara Românească a tipăriturilor religioase blăjene, considerate ca pline de eresuri".

[26] *Ibidem*, p. 98: tipografia Mitropoliei este una dintre cele mai bine aprovizionate, avînd „pietre de marmură pentru prepararea chinovarului, matriţe pentru turnarea literelor chirilice şi greceşti". Tipografia este organizată cu aportul lui Dimitrie Pandovici, tipograf de la Rîmnic.

[27] Aceste măsuri sunt întărite, la 20 iulie 1742, prin *Noua tocmeală*, scrisă în greacă şi frumos ornamentată, unde se arată sarcina mitropolitului: „este dator să aibă purtarea de grijă, păsul şi supravegherea tipăririi cărţilor sfinte..., încît cele ce vor fi a se da în tipar să fie întîi încercate şi cu scumpătate să se cerceteze de către Preasfinţia Sa în privinţa învăţăturii şi a înţelesului (...), apoi să se dea în tipar cele bune şi folositoare" (Cornelia Papacostea-Danielopolu, Lidia Demény, *op. cit.*, p. 177).

BDD-A19571 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

urmărind să sporească veniturile Mitropoliei, fiind de părere că „tipărirea cărţilor era nu numai un ajutor dat învăţământului şi Bisericii, ci şi o însemnată treabă de negustorie, care ţine mai vîrtos de obiceiul afacerilor, decît de gusturile şi toanele tipografului”[28]. În tipografia Mitropoliei, numită acum „cea nouă”, dar şi în celelalte tipografii, văd lumina zilei multe cărţi de slujbă bisericească, dar şi cărţi de învăţătură, pe care le vom enumera în continuare.

Prima categorie, a cărţilor de slujbă, este cea mai numeroasă. În 1741, în tipografia „de la şcoala Văcăreştilor”[29], tipăreşte *Învăţătura bisericească*[30] a lui Antim Ivireanul, *Întrebări bogoslovești*, tradusă din greacă după Sf. Atanasie cel Mare, un *Liturghier* şi un *Molitvelnic*[31]. În 1742, tipăreşte un *Catavasier* şi o *Evanghelie*[32], la Bucureşti, un *Octoih*[33], la Rîmnic. În 1743, apare la Bucureşti *Apostolul*[34], tipărit pentru a treia oară în româneşte, blagosloveşte tipărirea *Apostolului*[35], la Buzău, de Metodie Episcopul de Buzău, un *Ceaslov* şi *Acatistul Născătoarii de Dumnezeu*[36], tot la Buzău, tipăreşte un *Penticostar*[37], la Bucureşti, şi un *Penticostar*[38], la Rîmnic, toate aceste cărţi, sub domnia lui Mihail Racoviţă. În timpul domniei lui Constantin Mavrocordat, mitropolitul continuă seria de tipărituri, în 1745, prin: *Antologhion* şi *Ceaslov* la Rîmnic, *Psaltire*[39], la Bucureşti. În 1746, apar: *Evanghelia*[40], la Rîmnic, *Octoihul*, *Triod* şi *Liturghii*[41], la Bucureşti. În 1747, tipăreşte la Rîmnic *Apostolul*, *Catavasierul*, *Liturghia* şi *Molitvenicul*[42]; la Bucureşti, *Liturghia*[43]; la Buzău, *Molitvenicul*[44]. Sub Grigorie Ghica Voievod, tipăreşte *Cazanii*[45], la Rîmnic, în 1748, o *Prescurtare de rugăciuni din Psaltire*[46], la Bucureşti, 1749, cu o dedicaţie către domn a mitropolitului şi o prefaţă, *Evanghelia*[47], la Bucureşti, 1750, *Octoihul*[48], la Rîmnic, în acelaşi an etc.

[28] *Ibidem*.
[29] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 325.
[30] Ion Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, tom II, p. 54. Iorga o consideră „mai mult o circulară pe înţeles pentru preoţi” (în N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Ediţia a II-a, Vol. II, Editura Ministeriului de Culte, Bucureşti, 1930, p. 162).
[31] BRV, II, nr. 219, p. 54, nr. 220, 221, p. 55.
[32] *Ibidem*, nr. 222, p. 56, nr. 224, p. 60.
[33] *Ibidem*, nr. 227, p. 62.
[34] *Ibidem*, nr. 229, p. 64.
[35] *Ibidem*, nr. 230, p. 65.
[36] BRV IV, nr. 78, p. 55, nr. 84, p. 57.
[37] BRV II, nr. 232, p. 70.
[38] *Ibidem,* nr. 233, p. 73.
[39] *Ibidem*, nr. 237, p. 80, nr. 240, p. 84, nr. 245, p. 88.
[40] *Ibidem*, nr. 246, p. 88.
[41] BRV II, nr. 249, p. 93, IV, nr. 93, 92, p. 59.
[42] BRV II, nr. 251, p. 94, nr. 252, p. 96, nr. 256, p. 99, nr. 259, p. 101.
[43] *Ibidem*, nr. 254, p. 98.
[44] *Ibidem*, nr. 258, p. 100.
[45] *Ibidem*, nr. 263, p. 105.
[46] *Ibidem*, nr. 271, p. 111.
[47] *Ibidem*, nr. 275, p. 113.
[48] *Ibidem*, nr. 277, p. 113.

BDD-A19571 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

Pe lîngă cărţile de slujbă, Neofit este interesat de cărţi de învăţătură şi tipăreşte, astfel, în 1742, cu toată cheltuiala sa, *Cazaniile*[49] lui Ilie Miniat, la Bucureşti, traduse pentru prima dată din greacă, apoi *Pravoslavnica Mărturisire*[50] a lui Petru Movilă, în 1745, *Mărgăritarele*[51] Sfîntului Ioan Gură de Aur, în 1746.

În timpul lui Constantin Mavrocordat, Neofit scrie două lucrări originale, care au rămas în manuscris: una despre împărtăşirea cu Sfintele Taine a celor „cu vise voluptoase"[52] şi cealaltă despre rolul ungerii cu mir a credincioşilor. În plus, de la Neofit au rămas şi nişte note de călătorie, în urma vizitelor canonice[53] efectuate, în 1746 şi 1747, în eparhia sa şi a Rîmnicului. Şi în această direcţie este un deschizător de drumuri[54], întrucît însemnările sale în neo-greacă sunt foarte bogate în detalii, consemnînd date istorice, geografice, etnografice, inscripţii etc.

Un rol esenţial îl are Neofit în procesul de introducere a limbii române în biserică, prin tipărirea în limba română a multor cărţi de slujbă, prin efortul tipografilor de a stiliza textul prin căutarea cuvintelor româneşti care să dea limpezime frazei. De altfel, în predoslovia *Penticostarului* de la Bucureşti, din 1743, îşi dezvăluie aceste preocupări: necesitatea introducerii limbii române în biserică „spre înţelegerea tuturor de obşte, ca să ia biserica întărire", motivînd că limba slavonă a *Penticostarului* n-ar fi accesibilă tuturor preoţilor, iar pentru credincioşi fiind „ca o grădină închisă şi ca o fîntînă pecetluită"[55]. Nu-l putem acuza, aşadar, pe Neofit de grecizarea bisericii, cînd e de partea înlăturării slavonei, şi nici de introducerea limbii greceşti la sate[56]. Să nu uităm că mitropolitul era grec de neam, dar acţiunile sale nu prejudiciază limba română, dimpotrivă. În 1746, înfiinţează în satul Pătroaia (Ilfov) o şcoală unde copiii de ţărani să aibă acces gratuit la învăţătură, rînduind pe dascălul Gheorghe să-i înveţe pe copii „greceşte, slavoneşte şi româneşte", în schimbul a 50 de lei pe an, hrană şi o haină de postav[57]. Mai mult decît atît, Neofit nu doar vine anual aici, pentru „învăţătura norodului", ci îşi dovedeşte şi spiritul practic şi întreprinzător, gîndind o metodă de a asigura dăinuirea şcolii, prin înfiinţarea unui tîrg anual de 10 zile la Pătroaia, al cărui venit să meargă la întreţinerea şcolii de aici. Iată o altă iniţiativă pe termen lung, şcoala menţinîndu-se aici pînă în 1774.

---

[49] *Ibidem*, nr. 223, p. 57.
[50] *Ibidem*, nr. 244, p. 87.
[51] *Ibidem*, nr. 248, p. 93.
[52] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p.326.
[53] Vezi Mihai Carataşu, Paul Cernovodeanu şi Nicolae Stoicescu, *Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlahiei, Neofit I Cretanul*, în „Biserica Ortodoxă Română", an XCVIII, nr. 1-2, 1980, p. 281-284.
[54] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 326: „A copiat pisanii, inscripţii de pe pietre de mormînt, punînd astfel bazele primului «Corpus» de inscripţii la noi, consemnează tradiţii locale etc. El ne apare astfel ca un precursor al cercetărilor istorice de mai tîrziu."
[55] G. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 332
[56] *Ibidem*, p. 214, 219.
[57] *Ibidem*, p. 214 şi Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 325.

BDD-A19571 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

El însuşi a fost dascăl al copiilor, e preocupat şi de reorganizarea şcolilor din Bucureşti, fiind numit „ispravnic al dascălilor" sub domnul Grigorie Ghica, la 17 ianuarie 1749[58]. De asemenea, preocupările şi gustul pentru lectură se reflectă în înfiinţarea şi dotarea bibliotecii Mitropoliei.

4. Rolul mobilizator

Spirit cultivat, întreprinzător, practic, mitropolitul nu este mai puţin o voce mobilizatoare, solidarizîndu-se cu credincioşii, atunci cînd le face dreptate sau le obţine drepturi, dar şi sancţionînd, cu aceeaşi vehemenţă, abaterile acestora de la normele bisericii. Astfel, în predoslovia *Penticostarului* de la Bucureşti, din 1743, despre care am vorbit şi mai sus, se declară răspunzător pentru asemenea acţiuni, considerînd că are datoria „de a lămuri şi a îndrepta, cît ar fi prin putinţă cele ce se cuvin Bisericii, cu pravoslavie lepădînd şi isgonind cele netrebnice şi alegînd cu priinţă bună cele folositoare şi trebuincioase, cari ni s'a dat de la Tatăl luminelor"[59]. Dorinţa de a-i cîştiga pe români, de a-i determina să respecte o serie de practici, ca spovedania şi împărtăşania, şi de a combate dezinteresul lor (prezent nu doar în Ţara Românească) îşi găseşte expresie, deloc blîndă, în pastorala din 1739: „cei mai mulţi den norod nici ar fi ştiind ce iaste sfînta Priciaştenie, ci numai la zioa Sfintelor Paşti ar fi mergănd la biserică şi nu doară ca să asculte slujba Sfintei Liturghii şi să să împărtăşască cu Sfintele Taine, fiind mainainte ispoveduit şi gătit pentru acea taină sfăntă, ci numai ca să ia păine şi vin, Paximan ce să numesc de voi Paşti, iar alţii cu ani îndelungaţi nu s-au ispoveduit şi alţii, iar în toată vremea vieţii lor, dupre cum am înţeles, ispovedania şi sfănta priciaştenie ce iaste nu o ştiu, făr-de căt aleargă în zioa de Paşti pre la bisericile lor de iau atuncea acea păine şi acel vin nesfinţit sau iau aghiazmă numind că iaste Paşte"[60].

Mitropolitul ştie că cel mai bun exemplu este cel propriu şi condicile Mitropoliei consemnează implicarea sa: se interesează direct de preoţii din eparhie şi pune în vedere tuturor preoţilor să relaţioneze cu enoriaşii, sfătuindu-i, ajutîndu-i, mîngîindu-le nevoile. În vizitele sale canonice, slujeşte alături de preoţi, vorbeşte norodului, face botezuri[61], îi învaţă deopotrivă pe preoţi[62] şi pe

[58] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 325.

[59] G. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 332.

[60] Violeta Barbu, *Contrareforma catolică în Moldova la jumătatea secolului al XVII-lea*, în Violeta Barbu, Tudős S. Kinga (editoare), *Historia manet. Volum omagial Demeny Lajos*, Bucureşti-Cluj, 2001, p. 362.

[61] Cu prilejul unei vizite în satul Corbu, la 18 iunie 1746, Neofit botează un copil „în prezenţa poporului şi a preoţilor, ca să vază preoţii şi să înveţe ordinea sf. botez", în G.M. Ionescu, *op. cit.*, p. 336.

[62] Îndrumarea şi supravegherea preoţilor de către mitropolit corespunde, în Moldova, eforturilor lui Constantin Mavrocordat care, în a doua şi apoi în a treia domnie, îşi propune o reorganizare a vieţii bisericeşti, insistînd pe instruirea preoţilor şi chiar pe verificarea acestora. Domnul nu doar că se ţine „de capul preuţilor", dar le impune bir celor neinstruiţi (în Pseudo-Enache Kogălniceanu, Ioan Canta, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la domnia întîi şi pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat*

BDD-A19571 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

credincioşi. Neofit este cel care repune în funcţiune o practică uitată, anume consultaţiile canonice cerute Patriarhului Ecumenic. Alexandru Elian menţionează două astfel de consultaţii cerute, în 1741, Patriarhului Paisie II, în legătură cu „botezul sau mirungerea luterano-calvinilor veniţi la Ortodoxie, precum şi recunoaşterea validităţii hirotoniilor romano-catolice"[63].

Iniţiativele lui capătă uneori dimensiunile unor reforme sociale. Astfel, alături de domnul Constantin Mavrocordat, semnează, la 5 august 1746, actul de desfiinţare a rumîniei. Chiar de la 15 martie 1746, fără a mai aştepta carte de la voievod, mitropolitul dezrobeşte pe toţi rumînii de pe moşia Mitropoliei, motivînd: „de vreme ce răscumpărarea robilor iaste mai cinstită decît toate celelalte milostenii cîte se fac, pentru aceasta şi smerenia noastră iertăm şi slobozim pe toţi rumînii, atît ai Sfintei Mitropolii de la Tîrgovişte, cît şi aceşti de aici din Bucureşti, pe ei şi pe feciorii lor, pe nepoţii şi strănepoţii lor"[64]. În plus, Neofit răscumpără cu banii săi, nu ai Mitropoliei, eventuala pagubă: cumpără „cu banii noştri (iar nu din veniturile Mitropoliei), moşia ce să chiamă Pătroaia, cu biserică de piatră, cu case de piatră, cu pivniţă de piatră şi cu pogoane de vie, drept taleri 3.500, care o am lăsat în locul acestor rumîni, pe care i-am slobozit, a căror preţ nici pînă la taleri 1.500 nu făcea"[65].

Simţul gospodăresc şi calităţile de administrator le etalează mitropolitul în achiziţionarea de diverse proprietăţi pentru Mitropolie, de exemplu: moşia Tobolca, în 1744, unde se aflau şi grînele Mitropoliei, moşia Pătroaia, moşia Gogoşi, casele ot Canela. Tîrguieşte prăvălii, pivniţe, vaduri de moară, face în aşa fel încît să primească donaţii locuri, case, biserici[66] sau face schimburi (moşia Dărăşti pentru locul „dela Scaune cu prăvălii şi pivniţă")[67] etc. Nu ezită nici să recurgă la admonestarea celor care nu-şi respectă îndatoririle, dînd unele cărţi de blestem[68].

voievod (1733-1774), ediţie critică de Aurora Ilieş şi Ioana Smeu, studiu introductiv de Aurora Ilieş, Bucureşti, 1987, p. 15-16).

[63] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 178.

[64] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 324.

[65] *Ibidem*. Vezi şi G. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 334.

[66] De exemplu, biserica Sf. Nicolae-Şelari pe care Aniţa Ştirbeanca, fiica răposatului Vel Spătar Radu Golescu vrea să o cedeze mitropolitului Neofit. Vezi G. M. Ionescu, *op. cit.*, p. 342 şi Dan Toma Dulciu, *Istoria Bucureştilor prin Bisericile sale*, p. 232, carte nepublicată, disponibilă doar în format electronic, http://www.scribd.com/doc/12732318/DAN-TOMA-DULCIU-Istoria-Bucurestilor prin-Bisericile-Sale-doc.

[67] Detalii şi documente în G.M. Ionescu, *op. cit.*, p. 335-343.

[68] Cărţile de blestem erau o practică veche, „o dovadă *in extremis* pe care orice instanţă, profană sau bisericească, o întrebuinţa pentru a smulge adevărata mărturie din gura celui ce ascundea adevărul" (Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 157). Ioan Bianu şi R. Caracaş, în *Catalogul Manuscriptelor Româneşti*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1913, tom II, p. 515, consemnează astfel de cărţi de blestem date de Neofit, de pildă la 24 ianuarie 1749 („Carte de blestem a Mitropolitului Neofit către Episcopul Rîmnicului Grigorie pentru locuitorii din Gogoşi şi împrejurimi, ca să mărturisească dacă satul Gogoşi a fost stăpînit în zilele lui Constantin Vodă Brîncoveanu jumătate de Brîncoveanu şi jumătate de Golescul sau a fost pe deantregul de Golescul singur") sau la 9 martie 1751 („Carte de blestem pe care o dă Mitropolitul Neofit Episcopului de Rîmnic Grigore pentru locuitorii din satele Oreviţa, Bolboşani şi Gogoşii, ca să mărturisească asupra hotarelor acestor sate, înpresurate de unii şi alţii în timpul

BDD-A19571 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

Inițiativele mitropolitului Ungrovlahiei culminează[69] la 21 mai 1753, cînd participă la mişcarea împotriva domnitorului de atunci, Matei Ghica, grec şi asupritor. Jalba dată de ţăranii şi boierii români este susţinută de mitropolitul însuşi, ceea ce are ca efect înlocuirea domnului rău: „Mitropolitul ţării, Neofit, ţinînd partea boierilor români, deodată au poruncit să tragă clopotele şi aşa strîngîndu-se tot norodul Bucureştilor la Mitropolie, el a luat crucea în mînă şi a strigat mulţimii: «Urmaţi-mă!» (...) Şi aşa, cu toţii mergînd la Capegi-Başa au adeverit jalba"[70]. Iată-l, aşadar, pe Neofit un grec mai român decît românii. Trei zile mai tîrziu însă, mitropolitul se îmbolnăveşte, iar boierii greci mituiesc doctorul pentru a-l declara nebun, susţinînd astfel că acţiunile lui contra domnului Matei Ghica ar fi fost nefondate. Se spune că, participînd la mişcarea împotriva domnului Ghica, Neofit ar fi fost otrăvit[71] şi moare la 16 iunie 1753.

După 15 ani de păstorire a Mitropoliei Ungrovlahiei, Neofit Criteanul poate fi considerat un continuator al acţiunilor lui Antim Ivireanul, lucrînd în interesul ţării şi al oamenilor. Erudit, interesat de tipărirea cărţilor şi traducerea lor în limba română, voce mobilizatoare pentru enoriaşii săi, grec luînd atitudine împotriva asupririlor fanariote şi, deopotrivă, dascăl răspîndind şi încurajînd învăţătura, Neofit este o personalitate a timpului său, secolul al XVIII-lea, în Ţara Românească, dar şi un portret dezirabil de ierarh.

Bibliografie

BRV = I. Bianu, N. Hodoş şi D. Simonescu, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, tom I-IV, Bucureşti, 1903-1944.

Bianu, I., Caracaş, R., *Catalogul Manuscriptelor Româneşti*, tom II, Editura Academiei, Bucureşti, 1913.

Caratașu, Mihai, Cernovodeanu, Paul, Stoicescu, Nicolae, *Jurnalul călătoriilor canonice ale mitropolitului Ungrovlahiei, Neofit I Cretanul*, în „Biserica Ortodoxă Română", an XCVIII, nr. 1-2, 1980.

Elian, Alexandru, *Bizanţul, biserica şi cultura românească*, Editura Trinitas, Iaşi, 2003.

Erbiceanu, Constantin *Cronicari greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Editura Cronicar, Bucureşti, 2003.

stăpînirei austriace"). Revendicările mitropolitului nu sunt fără urmări, întrucît lucrurile sunt decise printr-o carte domnească, la 6 iunie 1749 („Carte domnească prin care se întăreşte Mitropoliei stăpînirea asupra moşiei Gogoşii, hotărîre la care se învoieşte şi Constantin Brîncoveanu").

[69] Atitudinea protestatară se anunţă cu mult înainte de a deveni mitropolitul Ungrovlahiei, Neofit nefiind de acord cu închinarea mănăstirii Cernica Patriarhiei Alexandriei, în 1718 (vezi Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 177).

[70] G. M. Ionescu, *op. cit.*, p.345.

[71] Constanţa Vintilă - Ghiţulescu, *Moartea unui mitropolit: Neofit Cretanul*, în „Dilema veche", nr. 183, 13 august 2007, p. 5.

BDD-A19571 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)

Ionescu, G. M., *Istoria Mitropoliei Ungrovlahiei*, vol. II, 1708-1787, Stabilimentul Grafic Albert Baer, Bucureşti, 1914.

Iorga, N., *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, Ediţia a II-a, Vol. II, Editura Ministeriului de Culte, Bucureşti, 1930.

Iorga, N., *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, Vol. I, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1969.

Minea, I., Reforma *lui Constantin Mavrocordat. Generalităţi şi păreri vechi*, în „Cercetări Istorice", II-III, 1926-1927.

Moaşa Nazare, Ruxandra, *Nichifor Sidis, Mitropolit al Moldovei (1740-1750),* în „Analele Putnei", V, 2009, 1.

Papacostea-Danielopolu, Cornelia, Demény, Lidia, *Carte şi tipar în societatea românească şi sud-est europeană (Sec. XVII-XIX)*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1985.

Păcurariu, Mircea, *Dicţionarul teologilor români*, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1996.

Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2 (sec. XVII şi XVIII), ed. a II-a, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1994.

Pseudo-Enache Kogălniceanu, Canta, Ioan, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la domnia întîi şi pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voievod (1733-1774)*, ediţie critică de Aurora Ilieş şi Ioana Smeu, studiu introductiv de Aurora Ilieş, Bucureşti, 1987.

Simedrea, Tit, *Tiparul bucureştean de carte bisericească în anii 1740-1750*, în „Biserica Ortodoxă Română", an LXXXIII (1965), nr. 9-10.

Şchiau, Octavian, *Cărturari şi cărţi în spaţiul românesc medieval*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

Tomescu, Mircea, *Istoria cărţii româneşti de la începuturi pînă la 1918*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968.

Vintilă - Ghiţulescu, Constanţa, *Moartea unui mitropolit: Neofit Cretanul*, în „Dilema veche", nr. 183, 13 august 2007.

BDD-A19571 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:58:23 UTC)